

dr hab. Barbara Borusiak, prof. UEP
Katedra Handlu i Marketingu
Instytut Marketingu
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Recenzja

Rozprawy doktorskiej Yaryny Khmary

„Dewzrost: operacjonalizacja w kontekście miasta – w poszukiwaniu alternatywnych strategii rozwoju”

przygotowanej na Uniwersytecie Łódzkim

pod kierunkiem dr. hab. Jakuba Kronenberga, prof. UŁ

Podstawa opracowania recenzji

Podstawę formalną recenzji stanowi pismo dr. hab. Rafała Matery, prof. UŁ, przewodniczącego Komisji Uniwersytetu Łódzkiego do spraw stopni naukowych w dyscyplinie ekonomia i finanse, z dnia 3 kwietnia 2023 r. w sprawie powierzenia mi do oceny rozprawy doktorskiej autorstwa Yaryny Khmary. Przedmiotowa rozprawa doktorska ma postać zbioru opublikowanych i powiązanych tematycznie artykułów naukowych w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie ekonomia i finanse, co jest zgodne z obowiązującym prawem (art. 187 ust. 3 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce).

W związku z zastosowaniem w przedmiotowej rozprawie relatywnie nowej formuły, mało na razie popularnej, w rezultacie czego nie wytworzyły się ogólnie obowiązujące kanony struktury recenzji, proponuję w tym przypadku strukturę, na którą złożą się następujące części: ocena wyboru przedmiotu badań, formalna ocena zbioru artykułów naukowych składających się na rozprawę doktorską, omówienie artykułów tworzących zbiór, ocena zbioru artykułów naukowych jako całości oraz wnioski końcowe.

1. Ocena wyboru przedmiotu badań

Przedstawiona do recenzji praca doktorska dotyczy problemu dewzrostu odniesionego do miasta, a w szczególności zagadnienia wdrożenia koncepcji dewzrostu do strategii rozwoju jednostek terytorialnych o statusie miast. Tym samym rozprawa dotyczy najważniejszego współcześnie zagadnienia, którym jest konieczność odejścia od wzrostu jako dominującego wyznacznika rozwoju. Pogląd ten opieram na przekonaniu, że ciągle obowiązujący paradygmat wzrostu, oparty na rabunkowej eksploatacji zasobów doprowadził do degradacji środowiska i zmian klimatycznych, które już bardzo wkrótce mogą mieć charakter nieodwracalny i, tym samym, bardzo niebezpieczny dla cywilizacji. Po drugie, mimo narracji intensywnie kwestionującej wspomniany paradygmat, obecnej w piśmiennictwie naukowym od lat 70-tych poprzedniego wieku, problem dewzrostu jest w badaniach prowadzonych w Polsce bardzo słabo obecny. A nawet jeśli, to są one podszyte brakiem wiary w możliwość zmiany paradygmatu, co widać choćby w stosowanej terminologii – zamiast radykalizmu zawartego w

słowie „dewzrost”, widać raczej „postwzrost” i „umiar”. Tymczasem czas na umiar już minął i trzeba sobie uświadomić, że dalszy rozwój jest możliwy pod warunkiem, że nastąpią ograniczenia w stylu życia, prowadzące do zmniejszenia skali produkcji oraz konsumpcji w bogatych krajach. Nie można dalej udawać, że postulat zrównoważonego stylu życia da się zrealizować wyłącznie poprzez zamianę nabywanych produktów na ekologiczne bez zmiany ilości i form ich zużycia. Badania prowadzone przez Doktorantkę nie mają narodowości, ale to, że są prowadzone na Uniwersytecie Łódzkim przyczynia się do upowszechnienia idei dewzrostu w różnych wymiarach życia akademickiego w Polsce – także w wymiarze dydaktycznym, w którym dotychczas był bardzo słabo obecny. Jest to szczególnie widoczne na kierunkach związanych z dyscyplinami: ekonomia i finanse oraz nauki o zarządzaniu i jakości, których absolwenci są najbardziej predestynowani do zarządzania działalnością gospodarczą. W polskiej literaturze ekonomicznej głównego nurtu zagadnienie dewzrostu jest niemal nieobecne. Każdą zatem formę implementacji tej idei w tutejszym środowisku naukowym uważam za bardzo cenną. Chcę zatem podkreślić, że wybrany obszar badawczy i ustalenia w jego ramach mają potencjalnie duży wpływ na środowisko społeczno-gospodarcze, co jest bardzo ważnym atutem rozprawy.

2. Formalna ocena zbioru artykułów naukowych składających się na rozprawę doktorską

Rozprawę doktorską stanowi zbiór trzech artykułów opublikowanych w czasopismach naukowych. Są to:

1. Yaryna Khmara, Jakub Kronenberg (2020). Degrowth in the context of sustainability transitions: In search of a common ground, *Journal of Cleaner Production*, 267, 1-13, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122072>. (IF=11,072, 140 punktów MNiSzW),
2. Yaryna Khmara, Jakub Kronenberg (2023). Urban degrowth economics: making cities better places for living, working, and playing, *Local Environment*, 28(3), 304-321, DOI: 10.1080/13549839.2022.2136638. (IF=3,59, 100 punktów MNiSzW),
3. Yaryna Khmara, Jakub Kronenberg (2023). On the road to urban degrowth economics? Learning from the experience of C40 cities, doughnut cities, Transition Towns, and shrinking cities, *Cities*, 136, 1-12, <https://doi.org/10.1016/j.cities.2023.104259>. (IF=6,077, 100 punktów MNiSzW).

We wszystkich trzech artykułach udział pani Yaryny Khmary wynosi 90% i we wszystkich jest autorem korespondencyjnym, co oznacza, że jej wkład w stworzenie wymienionych prac jest bardzo duży, a (niewielki) udział Promotora świadczy z jednej strony o dużej samodzielności badawczej Doktorantki, z drugiej natomiast – o zachowaniu zasady współpracy Doktorantki i Promotora, charakterystycznej dla tego etapu rozwoju naukowego.

Przechodząc do oceny czasopism, w których artykuły zostały opublikowane, to wszystkie są czasopismami o międzynarodowym zasięgu, wydawanymi poza Polską. *Journal of Cleaner Production* jest prestiżowym czasopismem o bardzo wysokim współczynniku wpływu (IF = 11,072), wydawanym przez Elsevier, podobnie jak *Cities*, którego współczynnik wpływu jest

nieco niższy, ale nadal wysoki – IF = 6,077. *Local Environment*, wydawany przez Routledge należące do grupy Taylor & Francis ma najniższy w tym zestawie IF = 3,59. Wszystkie czasopisma lokują się w Q1 wg bazy Scopus, a także wszystkie, co w kontekście ich rangi właściwie oczywiste, publikują prace z zakresu odpowiadającego tematyce rozprawy doktorskiej.

Jeśli chodzi o ocenę tytułu rozprawy, w szczególności z punktu widzenia zbieżności z tytułami poszczególnych artykułów, to uważam, że jest trafny i dobrze oddaje ideę całości. Przedstawiony zestaw artykułów bezsprzecznie spełnia formalne warunki zbioru publikacji stanowiących podstawę do ubiegania się o stopień doktorski. Wszystkie przedstawione prace stanowią artykuły naukowe i są powiązane tematycznie.

3. Omówienie artykułów tworzących zbiór

3.1. Artykuł I – *Degrowth in the context of sustainability transitions: In search of a common ground*

Przedmiotem pierwszego artykułu jest problem związku dewzrostu i *sustainability transition*. Za punkt wyjścia uznałabym stwierdzenie, że jakkolwiek idea zrównoważonego rozwoju jest relatywnie dobrze znana, to jest jednocześnie słabo podbudowana teoretycznie, szczególnie w kontekście procesu transformacji społeczno-gospodarczej, z którą winna się wiązać. Główną ideą autorów artykułu jest poszukiwanie koncepcyjnych ram operacjonalizacji dewzrostu, będącego dotychczas słabo ustrukturyzowanym konceptem, złożonym głównie ze zbioru postulatów. Ta postać zasadniczo utrudnia bądź nawet uniemożliwia ich realizację. Autorzy dostrzegli możliwość operacjonalizacji w *sustainability transitions* i sformułowali dwa cele: zbadanie powiązania między obszarem *sustainability transitions* a dewzrostem w celu sformułowania wspólnej płaszczyzny dla obu oraz zbadanie, w jaki sposób ramy analityczne *sustainability transitions* mogą pomóc uczynić dewzrost bardziej szczegółowym i operacjonalizowalnym. Do realizacji tych celów zostały zastosowane pojęcia koncepcyjne z dziedziny badań nad przemianami (w tym prowadzącymi do rozwoju zrównoważonego), takie jak perspektywa wielopoziomowa, perspektywa wielofazowa oraz współewolucja, a zastosowane metody badawcze to krytyczna analiza literatury i studia dwóch przypadków. Kluczowym problemem jest zmiana społeczno-gospodarczego porządku na taki, w którym wzrost przestanie być miarą sukcesu i najważniejszym celem jednocześnie, a gospodarka przybierze postać układu opartego na stabilizacji, a nie na wzroście.

Dość dla mnie zaskakujące jest to, że artykuł nie ma charakteru ani typowego w dyscyplinie ekonomia i finanse artykułu badawczego, ani przeglądowego: nie zawiera rozbudowanego opisu metody badawczej, ani rezultatów. Tym większa zatem zasługa autorów (w tym głównie Doktorantki), że taki artykuł został doceniony i opublikowany w topowym czasopiśmie. Artykuł ma charakter głównie koncepcyjny, w którym zastosowano krytyczną analizę literatury na temat zarówno dewzrostu, jak i *sustainability transition* oraz metodę studiów przypadków – opisano studia dwóch przypadków stosowania praktyk dewzrostowych w kontekście miasta,

które wskazują, że mogą one być zarządzane jak eksperymenty przejścia. Nie znalazłam w tekście jasnej odpowiedzi na pytanie jak dobrano przypadki do analizy, poza stwierdzeniem, że są dobrze znane i dobrze ilustrują inicjatywy dewzrostowe.

Autorzy artykułu stwierdzają, że w warstwie koncepcyjnej dewzrost jest procesem obserwowanym w niszach poprzez systemy stanowiące w ich wnętrzu, zarządzane oddolnie i partycypacyjnie. Z perspektywy faz, dewzrost jest na etapie przedrozwojowym. Wyszczególnienie zarówno poziomów, jak i faz może przynieść korzyści w zakresie implementacji dewzrostu rozumianego jako proces w ramach *sustainability transition*, aczkolwiek dobrze byłoby wiedzieć jakie eksperymenty dewzrostowe mają największy potencjał upowszechnienia. Autorzy formułują w zakończeniu wnioski, że do takich należy z pewnością zaliczyć inicjatywy miejskie, co stwarza dobry wstęp do dalszych badań nad dewzrostem w odniesieniu do miast.

3.2. Artykuł II – Urban degrowth economics – making cities better places for living, working, and playing

Tematyka drugiego artykułu bezpośrednio nawiązuje do pierwszego. Tym razem chodzi o operacjonalizację dewzrostu w odniesieniu do miast, które mogą/powinny być traktowane jako agenci zmiany. Artykuł ma charakter badawczy, ale, podobnie jak poprzednio, nie zawiera w swej strukturze typowych dla takich prac z dyscypliny ekonomia i finanse elementów, tj. opisu metody i rezultatów. Autorzy zidentyfikowali 5 zagadnień kluczowych z punktu widzenia operacjonalizacji dewzrostu w perspektywie ekonomii miast: wzrost i rozmiar miasta, zagospodarowanie terenu, lokalizacja biznesu, polityka mieszkaniowa oraz transport. W ich obrębie sformułowali sugestie dotyczące rozwiązań dewzrostowych, wskazując na wiele idei, ale eksponując odpowiednio: miasta kompaktowe, dekomodyfikację gruntu i zasobów mieszkaniowych oraz traktowanie ich jako dobra wspólnego, rozwój biznesu społecznie korzystnego i demokratycznego, umocowanie lokalnie, zarówno zasobowo, jak i produktowo, rozwój zasobów mieszkaniowych w optyce dóbr wspólnych oraz lepsze wykorzystanie już istniejących zasobów, a także rozwój transportu publicznego i niezmotoryzowanego (rowerowego i pieszego). Autorzy zebrali wszystkie proponowane działania w liczbie 24 w formie tabelarycznej (tabela 2), ale trudno mi je uznać za możliwe do implementacji na większą skalę, albo przynajmniej brak dowodów, że to jest możliwe. Po części Autorzy sami to przyznają przywołując przykład Ruchu żółtych kamizelek i jego protestu przeciwko wprowadzaniu nowych podatków we Francji.

3.3. Artykuł III – On the road to urban degrowth economics? Learning from the experience of C40 cities, doughnut cities, Transition Towns, and shrinking cities

Artykuł trzeci jest logiczną konsekwencją drugiego; po zaprezentowaniu katalogu działań niezbędnych do implementacji koncepcji dewzrostu w ekonomii miasta, następuje analiza praktycznych rozwiązań, zaprojektowanych w optyce dewzrostowej. tj. inicjatywy C40 cities, miast obwarzanków, Miast Przemian i miast kurczących się. Badanie przeprowadzone metodą

studiów przypadków czterech miast: Kopenhagi, Amsterdamu, Totnes i Detroit, uznanych za najbardziej reprezentatywne w odniesieniu do każdej z koncepcji. Kryteriami oceny wymienionych inicjatyw są działania dewzrostowe zaprezentowane w artykule drugim. Z badania wynika, że najwyższej ocenione miasto – Amsterdam – uzyskało zaledwie 72% oceny maksymalnej, co skłania Autorów do wniosku, że nie ma na świecie miasta, które w pełni przyjęło założenia transformacji dewzrostowej. Widać jednak, że największy potencjał dewzrostu ma koncepcja miasta obwarzanka, co jest cennym wnioskiem aplikacyjnym.

4. Ocena zbioru artykułów naukowych jako całości

Rozprawę doktorską pani Yaryny Khmary oceniam pozytywnie z kilku powodów. Po pierwsze, artykuły stanowią więcej niż zbiór, są cyklem odzwierciedlającym wewnętrzną spójność badań prowadzonych przez Doktorantkę. Po drugie, na uznanie zasługuje sposób i miejsce zaprezentowania wyników przeprowadzonych badań. Po trzecie, wiele postulatów zaprezentowanych w rozprawie było już prezentowanych wcześniej przez innych badaczy, tutaj jednak stanowią element bardzo spójnej, a jednocześnie pogłębionej i całościowej narracji. Wreszcie po czwarte, cykl artykułów zaprezentowanych przez panią Y. Khmarę jako rozprawa doktorska mieści się w normatywnym nurcie ekonomii, jako że jego główną treścią jest formułowanie zalecanych działań prowadzących do realizacji koncepcji dewzrostu w miastach. **Jest to nurt radykalny, ale pilny i konieczny do wdrożenia. W moim przekonaniu badania podjęte przez Doktorantkę mają potencjalnie bardzo znaczący i korzystny wpływ społeczny.** Ale mimo, iż stoję na stanowisku, że zmiana paradygmatu ze wzrostowego na dewzrostowy jest koniecznością, dość zaskakująca jest dla mnie słaba obecność w cyklu wątku dotyczącego analizy barier implementacji tego drugiego w odniesieniu do miast, szczególnie, że chodzi o rekonstrukcję takich idei jak indywidualne prawo do własności prywatnej i maksymalizacji użyteczności, traktowanych niestety jako podstawowe prawa społeczne. Z mojego punktu widzenia największym problemem w kreowaniu zmiany jest opór potężnych interesariuszy, tj. globalnych korporacji oraz państwa, a także mniejszych jednostek terytorialnych (w tym miast), zarządzanych przez polityków niechętnych oporowi wobec wielkiego biznesu, a nawet samych obywateli, z których część nie wierzy w swoją sprawczość, część nie oczekuje zmian i nie zamierza o nie zabiegać, a część wręcz walczy o zachowanie status quo.

5. Wnioski końcowe

Pani Yaryna Khmara waleńnie przyczyniła się do przeprowadzenia badań będących podstawą 3 wartościowych artykułów, opublikowanych w międzynarodowych, prestiżowych czasopismach. Stanowią one powiązany tematycznie i logicznie cykl artykułów, w których zaprezentowane zostało oryginalne rozwiązanie problemu naukowego nazwanego w tytule rozprawy. Wnioski, które wynikają z badań zaprezentowanych w artykułach składających się na rozprawę mają dużą wartość poznawczą oraz aplikacyjną. Nie bez znaczenia jest wysoka cytowalność prac zaprezentowanych jako zbiór, a także całego dorobku pani Y. Khmary. Te

pierwsze mają już, wg Google Scholar, w sumie 48 cytowań, natomiast cały dorobek, wliczając dwa kolejne artykuły, których pani Yaryna Khmara jest współautorką – 277 cytowań. Wg bazy Scopus ma w sumie 164 cytowania i indeks Hirscha = 3. Są to bardzo dobre wyniki na tym etapie rozwoju naukowego.

Reasumując stwierdzam, że przedłożona przez panią Y. Khmarę rozprawa doktorska w formie zbioru powiązanych tematycznie artykułów naukowych spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim zawarte w art. 187 PoSWiN. W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie pani Yaryny Khmary do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Poznań, 5 maja 2023 r.

Barbara Sawicki